

AU FOST EMISE MONEDE LA TOMIS ÎN TIMPUL DOMNIEI ÎMPĂRATULUI AUGUSTUS?

Mihai Dima*

Cuvinte cheie: *Tomis, Augustus, Nero, Domitian, Homonoia, Concordia, Eueteria, Euthenia, Abundantia, monede pseudo-autonome.*

Keywords: *Tomis, Augustus, Nero, Domitian, Homonoia, Concordia, Eueteria, Euthenia, Abundantia, pseudo-autonomous coins.*

Rezumat: *Autorul analizează cele două tipuri monetare tomitane atribuite lui Augustus (Regling 2576; RPC, S-1823A), demonstrând că niciunul dintre ele nu a fost emis, de fapt, în timpul domniei acestui împărat. Primul prezintă similitudini evidente cu monedele lui Titus și, mai ales, cu cele bătute la începutul domniei lui Domitian. Cel de-al doilea este un tip mai rar, din vremea lui Nero, înregistrat în corpus, dar neilustrat (Regling 2589).*

Abstract: *The author analyzes the two Tomitan coin types attributed to Augustus (Regling 2576; PRC, S-1823A), showing that neither of them was actually issued during this emperor's reign. The first shows obvious similarities with the coins of Titus and, especially, with those struck at the beginning of Domitian's reign. The second one is a rarer type of Nero, recorded in the corpus, but not illustrated (Regling 2589).*

În anul 1881, M.C. Sutz u a publicat o monedă tomitană de bronz cu două busturi acolate pe avers, pe care le identifică, păstrând anumite rezerve, cu Augustus și Livia¹. Întrucât piesa era destul de uzată, câteva elemente definitorii pentru emisiunea din care face parte, precum legenda de avers sau unele detalii ale reprezentărilor de pe revers, nu erau lizibile. Acestea au ieșit la iveală treptat, pe măsură ce numărul exemplarelor cunoscute a început să crească (Pl. I, nr. 1 și Pl. II, nr. 2 a-b).

Până la apariția *corpus*-ului monedelor tomitane, în 1910, a fost identificat corect tipul de revers, care s-a dovedit a fi un corn al abundenței și nu un pește, cum presupunea M.C. Sutz u, și a fost descifrată jumătate din legenda aversului (ΕΥΕΤΗΡΙΑ)². Chiar dacă fragmentul citit din legendă nu avea nicio legătură cu numele vreunui împărat, ipotetica identificare a bustului din plan îndepărtat cu Augustus l-a determinat pe K. Regling să deschidă cu acest tip monetar secțiunea dedicată emisiunilor cu efigie imperială din *corpus*. Anumite rezerve față de atribuirea acestor monede lui Augustus au fost manifestate însă și acum.

* Banca Națională a României.

¹ Sutz u 1881, p. 298, nr. 1. Având în vedere că în text rezervele dispar atunci când se afirmă că la Tomis au fost bătute monede între domniile lui Augustus și Filip Arabul, probabil că nesiguranța autorului se referea doar la posibilitatea ca unul dintre busturi să fie al Liviei.

² Regling 1910, p. 673, nr. 2576. Posibilitatea ca bustul din prim-plan să aparțină Liviei a fost trecută în subsidiar.

Câțiva ani mai târziu, M.C. Sutz u a publicat încă o piesă similară, mai bine păstrată, întregind legenda de avers (...ONOIA EYETHPIA) și identificând de această dată corect cele două busturi, cu personificările concordiei și abundenței. Deși precizează că „este la fel cu piesa Regling 2576, dar cu legenda completă”, nu mai face nicio referire la domnia lui Augustus, incluzând-o printre seriile pseudo-autonome³.

Descrierea acestui tip monetar va fi completată ulterior de către Mina Paucker, care a observat că pe revers, la baza cornului abundenței, se găsește un spic (în realitate sunt două spice)⁴.

Așadar, avem de-a face cu o emisiune pseudo-autonomă de dimensiuni mici (16/17 mm; 2,50-3,00 g), care prezintă, pe avers, două busturi feminine acolate și legenda OMONOIA - EYETHPIA, iar pe revers, legenda TO / MI - TΩ / N, dispusă pe două coloane, de o parte și de alta a unui corn al abundenței, alături de care, în partea stângă, jos, sunt redată două spice⁵. Datorită asocierii făcute de M.C. Sutz u între busturile de pe avers și primul cuplu imperial, această emisiune a rămas legată de numele lui Augustus și după ce s-a dovedit că niciuna dintre cele două efigii nu îi aparține. Chiar dacă întotdeauna a existat o anumită doză de incertitudine în ceea ce privește atribuirea ei, cu timpul, precauțiile de la început s-au estompat, dreptul de a bate monedă fiind invocat adesea ca argument în favoarea unui nivel superior de dezvoltare a orașului Tomis în timpul lui Augustus.

Am putea spune, mai degrabă, că s-au căutat noi argumente pentru menținerea încadrării inițiale, relegarea lui Ovidiu la Tomis dovedind că ar fi existat premisele necesare emiterii de monedă proprie, cu sau fără efigie imperială, începând din primii ani ai mileniului I. Printre acestea, asocierea Concordiei și Abundenței cu personaje feminine reale din epoca augustană, cum ar fi Livia și Iulia⁶.

În anul 1998 a intrat în circuitul științific încă o monedă susceptibilă de a fi fost emisă la Tomis în timpul lui Augustus, apărută în comerțul de antichități cu un an înainte⁷. Aceasta a devenit foarte cunoscută un deceniu mai târziu, după ce a fost oferită din nou spre vânzare, inclusiv online⁸ (Pl. I, nr. 7 și Pl. II, nr. 7).

Este vorba despre o monedă mărunță de bronz, având greutate apropiată de a pieselor cu efigie dublă (2,77 g), dar un diametru ceva mai mare (19 mm), ceea ce indică un nominal superior. Pe avers, aceasta prezintă un cap laureat spre dreapta și legenda parțial păstrată ... - KAICAPOC, iar pe revers un templu tetrastil, în interiorul căruia se vede un vultur stând pe un altar, și litrele MI, din legenda TO - MI. Atribuirea a fost făcută pe baza portretului, care este foarte convingător, și a aspectului general, de monedă tomitană timpurie. Așa cum era de așteptat, această piesă a fost văzută ca o confirmare a faptului că la Tomis au fost emise monede pentru Augustus⁹.

³ Sutz u 1913, p. 375, nr. 75.

⁴ Paucker 1938, p. 23.

⁵ Piesele recensate au fost bătute cu două ștanțe de avers și cu trei ștanțe de revers.

⁶ RPC, Consolidated supplement I-III, p. 93.

⁷ RPC, Supplement I, p. 25, nr. S-1823A, cu trimitere la Krank L. Kovacs, Fixed Price List, 1997, lot 29.

⁸ Classical Numismatic Group, Auction 78 (2008), lot 1173.

⁹ Iacob 2003, p. 292.

În contextul exploziei de informație din ultimele decenii, am considerat că se impune reexaminarea celor două emisiuni tomitane atribuite cu rezerve lui Augustus, iar surprizele nu au întârziat să apară.

Pentru identificarea corectă a piesei cu portret imperial, soluția se găsește chiar în *corpus*, dar trebuie căutată între emisiunile lui Nero. La nr. 2589, K. Regling descrie o monedă similară celei prezentate mai sus, cu diferența că, pe revers, în exergă, apare începutul unui nume, probabil de magistrat: [E]ΠΙΣΤΡ...

Datorită faptului că în baza de date dezvoltată în cadrul proiectului *Corpus Nummorum Online*, care utilizează, în primul rând, resursele Münzkabinett Berlin, se găsesc fotografiile ale mulajelor acestei piese¹⁰ (Pl. II, nr. 8), putem afirma că este vorba despre același tip monetar și că, foarte probabil, ambele exemplare cunoscute în prezent provin din aceeași pereche de ștanțe. Chiar dacă nici în cel de-al doilea caz nu este lizibil numele împăratului, cel din exergă nu apare pe monede cu efigie imperială decât în timpul lui Nero¹¹, ceea ce elimină posibilele rezerve privind identitatea emitentului. Mai mult decât atât, templul, ca tip de revers, este folosit pentru prima dată la Tomis pe monedele Agrippinei Junior¹², bătute sub Claudius I, între anii 50-54 (Pl. II, nr. 6), și va fi principalul tip monetar al lui Nero.

Revenind la emisiunea pseudo-autonomă atribuită de M.C. Sutzului lui Augustus, simpla comparație cu celelalte monede tomitane bătute în timpul principilor Iulio-Claudieni ne arată că aceasta nu se încadrează în tiparele epocii.

Aversul este atipic, dar nu numai pentru perioada care ne interesează. Pe de o parte, nicio altă emisiune tomitană nu înfățișează două busturi acolate¹³, iar pe de altă parte, aceasta este singura care prezintă legendă de avers înainte de mijlocul sec. al II-lea, când își fac apariția seriile cu efigia întemeietorului legendar al orașului¹⁴. Busturi afrontate, în schimb, se regăsesc pe monedele lui Vespasian¹⁵, pe aversul seriei bătute pentru Caracalla și Plautilla¹⁶, iar începând cu domnia lui Gordian al III-lea, acestea devin element distinctiv pentru emisiunile de 4½ assaria.

Divinitățile înfățișate pe aversul monedelor pseudo-autonome emise la Tomis înainte de perioada Flaviană nu sunt foarte numeroase și, în unele cazuri, pot fi asociate cu anumite nominaluri. Pe piesele medii (18/19 mm) și mari (21/22 mm) regăsim efigia Marelui Zeu, bustul Demetrei, cu voal și cunună de spice, precedat de un șarpe, respectiv un bust feminin turelat (Tyche?). Pe monedele mărunte (14/15 mm) apar de regulă Demetra și Hermes, mai rar Apollo. Singura personificare care și-a făcut loc pe aversul emisiunilor tomitane pseudo-autonome timpurii este Roma¹⁷.

O caracteristică a monedelor emise la Tomis în timpul dinastiei Iulia-Claudia este prezența unor nume (de magistrați?), întregi sau prescurtate, pe revers. Acestea

¹⁰ <https://www.corpus-nummorum.eu/coins?id=29396>

¹¹ Regling 1910, p. 677, nr. 2588-2589.

¹² Regling 1910, p. 676, nr. 2586.

¹³ Monede cu două busturi acolate pe avers au fost bătute la Tomis în epoca elenistică; Regling 1910, p. 646, nr. 2460.

¹⁴ Poate cu o singură excepție, tot din sec. al II-lea; Regling 1910, p. 667, nr. 2546.

¹⁵ Este vorba despre busturile celor doi cezari, Titus și Domitian; Regling 1910, p. 677, nr. 2590.

¹⁶ Regling 1910, p. 760, nr. 2941.

¹⁷ Regling 1910, p. 661, nr. 2515.

contribuie la încadrarea mai exactă a emisiunilor pseudo-autonome, majoritatea numelor fiind comune celor două categorii de numerar, cu și fără efigie imperială.

Pentru monedele bătute în numele împăraților sau al membrilor familiei imperiale, tipologia este limitată la câteva reprezentări principale: legenda în cunună sau în jurul acesteia (Tiberius), Nike pe glob (Tiberius, Claudius I), Nike pe o bază (Claudius I), Dioscurii călare (Caligula), spice sau vultur între bonetele Dioscurilor (Caligula), caduceu înaripat (Caligula), spice între torțe (Antonia, Britannicus), templu (Agrippina Junior, Nero).

Un simbol întâlnit în mod frecvent pe reversul emisiunilor pseudo-autonome timpurii îl reprezintă bonetele Dioscurilor, care încadrează de regulă un vultur, un spic, un altar sau un scut. Dioscurii călare, torțe și/sau spice, un caduceu înaripat, un trepied sau o liră sunt alte tipuri pe care le regăsim pe reversul monedelor fără portret imperial în această perioadă.

Stilul de gravare a ștanțelor nu este cel mai bun, elementele sunt de obicei foarte înghesuite și rămân de multe ori în afara flanului, care se dovedește a fi subdimensionat. Legende de revers sunt fragmentate în mod frecvent și nu pare să se dea mare atenție „caligrafiei”. Pastilele monetare folosite sub Tiberius și Caligula au un profil convex, asemănător cu al pieselor de nominal mare din perioada elenistică.

Dacă nu are aproape nimic în comun cu monedele iulio-claudiene, emisiunea pseudo-autonomă tomitană atribuită lui Augustus prezintă, în schimb, numeroase similitudini cu cele bătute în timpul dinastiei Flaviilor.

Aceeași organizare a reversului, cu dispunerea legendei pe două coloane, TO / MI, respectiv TΩ / N, despărțite de elementul central, o întâlnim la monedele lui Titus (Pl. I, nr. 8) și la cele din seria cu fațadă de templu, bătută pentru Domitian (Pl. I, nr. 9 și Pl. II, nr. 4). Forma etniconului ca și cea a literei omega sunt identice, iar legenda de avers are aceeași dispunere, începând din dreapta, jos. Nici pe monedele împăraților Flavieni nu apar nume care să poată fi atribuite unor magistrați. Mai mult decât atât, stilul de gravare a ștanțelor este comun cu cel al primelor emisiuni din timpul lui Domitian, iar caracteristicile tehnice corespund cu ale unuia dintre cele două nominaluri cu efigie imperială produse în timpul acestui împărat (Pl. I, nr. 10).

Similitudini întâlnim și la unele dintre emisiunile pseudo-autonome date în ultimele decenii ale sec. I p.Chr. pe baza etniconului sau a faptului că sunt frecvent contramarcate sub Traian (Pl. I, nr. 3-6 și Pl. II, nr. 1a-b, 3a-b). În acest caz, gravorul și-a permis anumite artificii stilistice pe care nu le putea folosi pe piesele cu efigie imperială, cum ar fi modalitatea de redare a părului personajelor de pe avers. Acestea au, deasupra frunții, o buclă proeminentă, indiferent dacă îl reprezintă pe Zeus, pe Apollo sau cele două personificări feminine parțial suprapuse de pe monedele atribuite lui Augustus¹⁸. De asemenea, reversul este organizat identic cu al unei emisiuni de tip Hermes, diferența fiind că locul cornului abundenței este luat de caduceu (Pl. I, nr. 2 și Pl. II, nr. 5)¹⁹.

Prin urmare, cele mai bune analogii pentru tipul Regling 2576 le găsim între monedele lui Domitian, respectiv între seriile pseudo-autonome date spre sfârșitul sec.

¹⁸ În cazul celor două personificări am putea avea de-a face cu un aranjament mai complex, dar niciunul dintre exemplarele cunoscute nu este suficient de bine păstrat încât să fie vizibile toate detaliile coafurii.

¹⁹ Această emisiune a fost datată recent “in the time of Vespasian, maybe Titus, but no later than Domitian”; Marin, Ioniță 2019, p. 67.

I p.Chr. Similaritățile sunt însă de natură tehnică, din punct de vedere tipologic și, implicit, al mesajului, emisiunea păstrându-și caracterul excepțional. Elementele care ne-au ajutat să o încadrăm cronologic ne dovedesc totodată că aceasta nu este izolată, ci face parte dintr-un grup de emisiuni²⁰.

Unul dintre principalele argumente invocate pentru datarea mai multor serii pseudo-autonome tomitane spre sfârșitul sec. I p.Chr. este etniconul, care pe o parte a monedelor lui Domitian și pe cele ale lui Nerva are forma TOMCITON. Dat fiind că această variantă de legendă de revers este utilizată sistematic sub Nerva, logica ne îndeamnă să considerăm că piesele cu efigia lui Domitian pe care apare sunt mai târzii decât cele care prezintă forma TOMITON.

Un alt element important de datare sugerează însă că formele diferite ale etniconului, ca și cele două variante ale numelui împăratului (ΔOMETIANOC sau ΔOMITIANOC) puteau fi folosite alternativ sau chiar simultan (în cazul pieselor de valori diferite) și nu neapărat succesiv. Ne referim la titlul *Germanicus*, pe care Domitian îl ia în urma campaniei de la Rin, împotriva *Chatti*-lor, din anii 82/83²¹.

Se cunosc două emisiuni cu titlul *Germanicus* în legenda de avers (Pl. I, nr. 13-14), care au fost realizate cel devreme în anul 84, când împăratul a început să folosească toate mijloacele clasice de propagandă pentru a poza în cuceritor al Germaniei²². Alte două nu prezintă acest titlu și dacă una dintre ele nu ridică probleme deosebite de datare, datorită numeroaselor similitudini cu monedele din vremea lui Titus, cea de-a doua ar putea fi mai târzie (Pl. I, nr. 11-12)²³.

Prima dintre emisiunile bătute la Tomis pentru Domitian este singura care cuprinde două nominaluri (Pl. I, nr. 9-10). Cel mai mare copiază din toate punctele de vedere monedele bătute în timpul lui Titus. Portretul lui Domitian este timpuriu, iar legenda de avers, din care lipsește titlul *Germanicus*, are aceeași alcătuire, fiind înlocuit doar numele împăratului. Tipul de revers, fațadă de templu, este același, cu mici diferențe de detaliu, așa cum și legenda este dispusă la fel. Cel de-al doilea nominal, care reprezintă jumătatea primului, reia un tip întâlnit mai întâi în vremea lui Tiberius și anume, legenda în cunună. Efigia lui Domitian pare o miniatură a portretului fratelui său, având inclusiv o trunchere identică a bustului. Reducerea dimensiunilor a adus după sine și o ajustare a celor două legende.

Toate indiciile converg spre o datare în intervalul 81-83 a primei emisiuni bătute pentru Domitian la Tomis și a seriilor de monede pseudo-autonome cu care aceasta poate fi asociată, inclusiv a celei de tip Regling 2576.

Mesajul transmis de acest tip monetar pare a fi de încredere într-un „viitor luminos”, definit prin consens și prosperitate²⁴, care va veni ca urmare a unor decizii

²⁰ Prin grup de emisiuni înțelegem mai multe emisiuni care prezintă caracteristici comune (în primul rând stilistice) și nu neapărat un număr de serii bătute conform unui plan prestabilit.

²¹ Andrews 2020, p. 413.

²² Andrews 2020, p. 413.

²³ Au fost înregistrate mai multe situații în care, pe monede date după anul 84 și chiar după anul 90, nu apare titlul *Germanicus*; RPC, II, p. 42.

²⁴ În epoca Principatului, concordia / homonoia a fost considerată, de către unii intelectuali greci, ca fiind un factor stabilizator, esențial pentru limitarea intervenției autorităților provinciale romane în treburile interne ale cetăților grecești. Concordia cerea supunere față de conducătorii legitimi și conformare la normele morale și culturale stabilite de aceștia; Sheppard 1986, p. 246 și 251.

sau evenimente de dată recentă. Știut fiind faptul că în momentul schimbărilor de domnie cetățile grecești încercau să obțină de la noul împărat reconfirmarea sau, după caz, îmbunătățirea statutului juridic²⁵, putem presupune că tomitanii au avut succes în demersul lor, la începutul domniei lui Domitian.

Numărul destul de mare de emisiuni pseudo-autonome databile în ultimele două decenii ale sec. I, reapariția unor nume (de magistrați?)²⁶, după model iulio-claudian, sau a unor simboluri²⁷ pe reversul acestora, precum și extinderea ariei de circulație a monedelor bătute la Tomis, atestate în mai multe puncte pe teritoriul Dobrogei, nu numai în oraș sau în imediata sa apropiere²⁸, pot fi interpretate ca indicii ale redobândirii unor drepturi, respectiv ale unei perioade prospere, tulburată, probabil, doar de invazia dacică din anii 85/86.

În Dobrogea au fost descoperite mai multe tezaure care au cele mai recente monede de la Vespasian și Titus (Casicea, com. General Scărișoreanu, jud. Constanța²⁹; Dobrogea-*passim*³⁰; Costinești-2007, jud. Constanța³¹; Belica, reg. Silistra³²; Adamclisi, jud. Constanța³³; Tulcea, jud. Tulcea³⁴), dar numai unul se încheie în timpul lui Domitian (Agighiol, jud. Tulcea)³⁵ și acesta are ultima piesă din anii 88/89. Dat fiind că producția de denari din primii ani de domnie a lui Domitian a fost, în general, scăzută³⁶, nu este exclus ca unele dintre tezaurele încheiate spre sfârșitul domniei lui Vespasian sau sub Titus să aibă legătură cu evenimentele din anii 85/86, dar nu putem vorbi despre un orizont de tezaurizare în Dobrogea în vremea lui Domitian³⁷.

În legătură cu tipul Regling 2576 s-a emis ipoteza că ar marca încheierea unui tratat între Roma și Tomis³⁸, dar acesta nu prezintă niciunul dintre elementele specifice emisiunilor cunoscute sub denumirea de „alliance coins”³⁹.

²⁵ Matei-Popescu 2013, p. 205.

²⁶ Două tipuri de monede pseudo-autonome prezintă același nume, ortografiat AΘANC pe piesele de nominal mare și AΘ - ANE (ANE în ligatură) pe cele de nominal mic. Nu este la fel de sigur dacă și AΘA, care apare în asociere cu legenda prescurtată TO / MI, pe reversul unei serii de tip Demetra, se referă la aceeași persoană; Regling 1910, p. 612.

²⁷ Pe reversul monedelor pseudo-autonome de nominal mare care se asociază, pe baze stilistice, cu emisiunea atribuită lui Augustus întâlnim, la finalul legendei, litera Θ, care poate reprezenta inițiala unui nume sau o cifră (cu semnificație cronologică sau de marcă de valoare). K. Regling considera că este vorba despre un simbol cu semnificație necunoscută și nu de inițiala unui magistrat; Regling 1910, p. 609.

²⁸ Vertan 2002, p. 53.

²⁹ Papuc 1974.

³⁰ Un tezaur alcătuit din cel puțin 118 denari republicani și unul de la Vespasian; Custurea, Talmațchi 2011, p. 395, nr. 186/XIII.

³¹ Talmațchi 2007, p. 75-81.

³² Moisil 1944, p. 101-102.

³³ Ocheșeanu 1988-1989.

³⁴ Ocheșeanu 1998.

³⁵ Oberländer-Târnoveanu 1980, p. 502, nr. 22.

³⁶ Carradice 1983, p. 142-143.

³⁷ Complexul de monumente comemorative de la Adamclisi, a cărui semnificație nu a fost descifrată pe deplin, pare să indice zona în care a fost învins Oppius Sabinus, dar și în alte părți ale Moesiei au fost identificate distrugerii ce pot fi puse în legătură cu demonstrația de forță a dacilor din anii 85/86; Petolescu 2000, p. 76; Wheeler 2010, p. 1208 și nota 52.

³⁸ Ardevan 2010.

³⁹ Cf. Thériault 1996, p. 78.

În timpul dinastiei Iulia-Claudia se înregistrează doar câteva situații în care au fost bătute monede cu ocazia stabilirii unui acord între două orașe, *homonoia* fiind sugerată prin intermediul a două personaje față în față, care le reprezintă. Legenda menționează de regulă numele ambelor părți, dar poate cuprinde doar etniconul orașului emitent⁴⁰. În perioada Flaviană au fost realizate emisiuni monetare pentru șase astfel de „înțelegeri”, aproape toate din timpul domniei lui Domitian⁴¹. Tipul utilizat tinde să se standardizeze, înfățișând două personaje care își strâng mâinile, iar cuvântul OMONOIA este inclus în legenda de revers. În toate cazurile cunoscute de „alliance coins” este implicat cel puțin un oraș din Asia Mică⁴².

Asociată persoanei împăratului încă din timpul lui Augustus⁴³, Concordia / Homonoia apare pe monedele din epoca Principatului abia după jumătatea sec. I p.Chr.⁴⁴, mai întâi pe câteva emisiuni de tetradrahme bătute la Alexandria, în Egipt, între anii 56-60⁴⁵, iar apoi pe aurei și denari produși la Roma, după reforma lui Nero⁴⁶. Întâlnită și pe diferite nominaluri emise în timpul războiului civil, în special de către Galba și Vitellius, Concordia devine un tip comun pentru monetăria imperială începând din vremea lui Vespasian.

La nivelul atelierelor locale situația se prezintă însă diferit, Homonoia nefiind reprezentată pe nicio monedă provincială cu efigia lui Vespasian⁴⁷. O regăsim în schimb pe două serii de drahme cu legenda OMONOIA CCBACTH bătute pentru Domitian Caesar, la Caesarea Cappadociei⁴⁸, în anii 72/73⁴⁹ și 76/77⁵⁰, cea de-a doua făcând pereche cu o serie de tip EYΘHNIA CCBACTH⁵¹.

În primul an de domnie a lui Titus, atelierul de la Alexandria va produce trei tipuri de tetradrahme, dintre care unul va fi OMONOIA, iar altul EYΘHNIA⁵². În anul următor (29 august 80 - 28 august 81) au fost bătute patru tipuri, toate în câte două variante, cu sau fără o stea în câmp. Dintre acestea, două au fost OMONOIA și EYΘHNIA⁵³.

Trebuie precizat că pe aversul seriei tomitane pseudo-autonome atribuite lui Augustus apare singura reprezentare monetară a personificării care întruchiează belșugul sub numele EYETHPIA. Mai des întâlnită este varianta EYΘHNIA, dar în sec. I p.Chr.

⁴⁰ RPC, I, p. 48.

⁴¹ Majoritatea de către unul dintre orașe; RPC, II, p. 6-7 și 34-35.

⁴² Singura posibilă excepție se înregistrează spre sfârșitul perioadei elenistice, la Thessalonice, unde, în anul 37 a.Chr., a fost bătută o serie de monede de bronz cu legenda OMONOIA și bustul personificării pe avers, respectiv cu legenda ΘΕΣΣΑΛΟΝ / ΡΩΜ și un cal în galop pe revers; RPC, I, p. 299, nr. 1553.

⁴³ Thériault 1996, p. 146.

⁴⁴ Pe un tip de sestert din timpul domniei lui Caligula, cele trei surori ale împăratului, Agrippina, Drusilla și Iulia Livilla sunt înfățișate cu atribute specifice pentru Securitas, Concordia și Fortuna; RIC, I², p. 110, nr. 33.

⁴⁵ Tip general: OMONOIA, Homonoia șezând spre stânga, ținând o pateră în mâna dreaptă; RPC, I, p. 706-708, nr. 5208, 5228, 5238, 5247 și 5258.

⁴⁶ Tip general: CONCORDIA - AVGVSTA, Concordia șezând spre stânga, ținând o pateră și cornul abundenței; RIC, I², p. 153, nr. 48-49, anii 64/65.

⁴⁷ Thériault 1996, p. 157.

⁴⁸ Pe reversul monedelor de la Caesarea este reprezentată o divinitate feminină șezând spre stânga, ținând o pateră și un sceptru, identificată cu Homonoia pe baza legendei, deși sceptrul nu este un atribut specific acesteia.

⁴⁹ RPC, II, p. 240, nr. 1639.

⁵⁰ RPC, II, p. 242, nr. 1657.

⁵¹ RPC, II, p. 242, nr. 1656.

⁵² RPC, II, p. 327, nr. 2462-2463.

⁵³ RPC, II, p. 327, nr. 2465, 2467, 2469 și 2471.

aceasta se regăsește numai la Caesarea, pe drahmele din anii 76/77, și la Alexandria, pe câteva emisiuni de bronzuri bătute pentru Augustus⁵⁴, Livia⁵⁵, Agrippina Junior⁵⁶ și Domitian⁵⁷, respectiv pe tetradrahmele din timpul domniei lui Titus menționate în paragraful anterior. În monetăria imperială, primele reprezentări ale Abundantie, asimilată Annonei, datează, ca și cele ale Concordiei, din vremea lui Nero⁵⁸.

Sub Domitian se accentuează diferența dintre personificarea în sine și atributul asociat instituției imperiale sau direct împăratului. Mai multe emisiuni atribuite orașului Prusias ad Hypium, din Bithynia, au legenda de revers OMONOIA ΣΕΒΑΣΤΗ, dar înfățișează alte divinități feminine (Eirene, Demetra, Tyche)⁵⁹. De asemenea, în Creta au fost emise câteva serii cu legenda ΕΥΘΗΝΙΑ ΣΕΒΑΣΤΗ pe care este redat un caduceu între două cornuri ale abundenței⁶⁰. Pe de altă parte, Homonoia apare însoțită de legende neutre la Alexandria (ΕΤΟΥΣ ΔΕΥΤΕΡΟΥ)⁶¹ și Perinth, în Thracia (ΠΙΠΙΝΘΙΩΝ)⁶².

Așadar, independent de similitudinile identificate între cele mai timpurii monede bătute pentru Domitian și tipul Regling 2576, analiza tipologică plasează această emisiune, atribuită inițial lui Augustus, tot în a doua jumătate a sec. I p.Chr., cel mai devreme sub Nero, dar mai degrabă în timpul domniei lui Domitian.

Încadrarea cronologică diferită reduce în discuție posibilitatea ca personificările de pe aversul monedei tomitane să fie întruchipări ale unor membri ai familiei imperiale. Întrucât ambele busturi sunt în mod evident feminine, niciunul dintre acestea nu poate fi pus în legătură directă cu persoana împăratului. În schimb, asimilarea celor două personificări cu Domitia și Iulia Titi nu trebuie exclusă categoric, mai ales că primirea titlului de Augusta de către Domitia, în anul 82, ar reprezenta un bun prilej pentru o astfel de emisiune. De altfel, Domitia a mai fost înfățișată în chip de Euthenia pe bronzuri bătute la Alexandria⁶³.

Revenind la întrebarea din titlu, este posibil ca în viitor să apară monede tomitane cu efigia lui Augustus, cum este posibil să se demonstreze că unele dintre emisiunile pseudo-autonome au fost bătute la cumpăna dintre milenii. Pentru moment însă, cele mai timpurii monede emise la Tomis în epoca romană rămân cele din timpul domniei împăratului Tiberius.

⁵⁴ RPC, I, p. 695, nr. 5039 și 5044, anii 9/10, nr. 5049, anii 10/11 și nr. 5060, anii 11/12.

⁵⁵ RPC, I, p. 695, nr. 5053, anii 10/11 și p. 696, nr. 5063, anii 11/12.

⁵⁶ RPC, I, p. 703, nr. 5188, anii 51/52 și p. 704, nr. 5194, anii 52/53.

⁵⁷ RPC, II, p. 329, nr. 2500, anii 84/85 și p. 330, nr. 2527, anii 86/87.

⁵⁸ RIC, I², p. 159, nr. 98-99, anul c. 63.

⁵⁹ RPC, II, p. 107-108, nr. 675-684.

⁶⁰ RPC, II, p. 51, nr. 27-28. Aceeași legendă apare și pe două emisiuni pseudo-autonome dateate cu rezerve la sfârșitul sec. I p.Chr., care au ca tip de revers două sau trei spice; RPC, II, p. 52, nr. 43-44.

⁶¹ RPC, II, p. 328, nr. 2475, anii 82/83.

⁶² RPC, II, p. 78, nr. 361.

⁶³ RPC, II, p. 333, nr. 2603, anii 91/92. Cf. și RPC, II, p. 159, nr. 1025, Smyrna, anii 94/95, unde Domitia este reprezentată ținând un sceptru și cornul abundenței.

Bibliografie / Bibliography

- Andrews 2020:** G. Andrews, *Domitianus Germanicus: Tacitus's Germania and the memory of Domitian*, Illinois Classical Studies, 44/2 (2019), 2020, p. 413.
- Ardevan 2010:** R. Ardevan, *Tomis sous Auguste – une approche numismatique*, în M.V. Angelescu et alii (eds.), *Antiquitas Istro-Pontica. Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru Suceveanu*, Cluj-Napoca, 2010, p. 587-591.
- Carradice 1983:** I. Carradice, *Coinage and finances in the reign of Domitian A.D. 81-96*, BAR IS, 178, 1983.
- Custurea, Talmațchi 2011:** G. Custurea, G. Talmațchi, *Repertoriul tezaurilor monetare din Dobrogea*, Constanța, 2011.
- Iacob 2003:** M. Iacob, *Noi descoperiri de monede tomitane în Dobrogea. Atelierul monetar tomitan în epoca romană*, Peuce, S.N., 1 (14), 2003, p. 283-340.
- Marin, Ioniță 2019:** S. Marin, V. Ioniță, *Activitatea atelierului monetar de la Callatis în vremea lui Commodus*, RCAN, 5, 2019, p. 316-350.
- Matei-Popescu 2013:** Fl. Matei-Popescu, *Statutul juridic și teritoriul Histriei în epoca romană*, în Fl. Panait Bîrzescu, I. Bîrzescu, Fl. Matei-Popescu, A. Robu (eds.), *Poleis în Marea Neagră: Relații interpontice și producții locale*, București, 2013, p. 203-233.
- Moisil 1944:** C. Moisil, *Creșterea colecțiilor Cabinetului numismatic*, în *Biblioteca Academiei Române. Creșterea Colecțiilor în anii 1938-1942, Stampe, manuscrise, documente, numismatică*, București, 1944.
- Oberländer-Târnoveanu 1980:** E. Oberländer-Târnoveanu, *Cronica descoperirilor monetare din Nordul Dobrogei*, Peuce, 8, 1980, p. 499-513.
- Ocheșeanu 1988-1989:** R. Ocheșeanu, *Un tezaur de denari din vremea Flavilor descoperit la Adamclisi*, Pontica, 21-22, 1988-1989, p. 91-97.
- Ocheșeanu 1998:** R. Ocheșeanu, *Un tezaur de denari romani republicani și imperiali descoperit la Aegyssus*, SCN, 12, 1997 (1998), p. 15-26.
- Papuc 1974:** Gh. Papuc, *Tezaurul de denari republicani și imperiali de la Casicea (jud Constanța)*, Pontica, 7, 1974, p. 213-217.
- Paucker 1938:** M. Paucker, *Monete pontice inedite sau puțin cunoscute*, CNA, 13, 1938, p. 22-23.
- Petolescu 2000:** C. Petolescu, *Dacia și Imperiul roman*, București, 2000.
- Regling 1910:** B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, 2, Berlin, 1910.
- RIC, I²:** C.H.V. Shutherland, *The Roman Imperial Coinage*, I, ediție revăzută, Londra, 1984.
- RPC, I:** A. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, I, From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC - AD 69)*, Londra-Paris, 1992.
- RPC, II:** A. Burnett, M. Amandry, I. Carradice, *Roman Provincial Coinage, II, From Vespasian to Domitian (AD 69-96)*, Londra-Paris, 1999.
- RPC, Supplement I:** A. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, Supplement 1*, Londra-Paris, 1998

RPC, Consolidated supplement I-III: P.P. Ripollès, A. Burnett, M. Amandry, I. Carradice, M.S. Butcher, *Roman Provincial Coinage, Consolidated supplement I-III (1992-2015)*, 2015.

Sheppard 1986: A.R.R. Sheppard, *Homonoia in the Greek cities of the Roman Empire*, *Ancient Society*, 15-17 (1984-1986), 1986, p. 229-252.

Sutzu 1881: M.C. Sutzu, *Coup d'œil sur les monuments antiques de la Dobrudja*, *Revue Archéologique*, N.S., 42, 1881, p. 287-304.

Sutzu 1913: M.C. Sutzu, *Monete inedite din orașele noastre pontice (Tomis, Kallatis, Istros)*, *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, 2, 35, 1913, p. 361-385.

Talmațchi 2007: G. Talmațchi, *Five Roman Republican and Early Imperial coin hoards found in Dobrudja*, în G. Custurea, M. Dima, G. Talmațchi, A.-M. Velter, *Coin hoards of Dobrudja*, Constanța, 2007, p. 37-81.

Thériault 1996: G. Thériault, *Le culte d'Homonoia dans les cités grecques*, Lyon-Quebec, 1996.

Vertan 2002: A. Vertan, *Circulația monetară în Dobrogea romană (secolele I-III)*, Cluj-Napoca, 2002.

Wheeler 2010: E.L. Wheeler, *Rome's Dacian Wars: Domitian, Trajan, and strategy on the Danube, Part I*, *The Journal of Military History*, 74, 2010, p. 1185-1227.

Lista ilustrațiilor / List of illustrations

Planșa I. Monede romane provinciale emise la Tomis: nr. 1-6 emisiuni pseudo-autonome, nr. 7 Nero, nr. 8 Titus, nr. 9-14 Domitian.

Plate I. Roman provincial coins issued at Tomis: nos. 1-6 pseudo-autonomous issues, no. 7 Nero, no. 8 Titus, nos. 9-14 Domitian.

1. Numismatik Naumann, Auction 52, lot 237

2. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 329, lot 244

3. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 276, lot 263

4. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 273, lot 103

5. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coin/145215>

6. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coin/37790>

7. Classical Numismatic Group, Auction 78 (2008), lot 1173

8. La Galerie Numismatique, Auction IV, lot 394

9. Roma Numismatics Ltd., Auction XVIII, lot 324

10. Roma Numismatics Ltd., E-Sale 71, lot 64

11. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 224, lot 345

12. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85858566.r=tomis?rk=3111603;2>

13. <https://www.wildwinds.com>

14. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85858581.r=tomis?rk=4442082;0>

Planșa II. Monede romane provinciale emise la Tomis (mărite): nr. 1-3, 5 emisiuni pseudo-autonome, nr. 4 Domitian, nr. 6 Agrippina Junior, nr. 7-8 Nero.

Plate II. Roman provincial coins issued at Tomis (enlarged): nos. 1-3, 5 pseudo-autonomous issues, no. 4 Domitian, no. 6 Agrippina Junior, nos. 7-8 Nero.

1 a-b. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 276, lot 263

2 a-b. Numismatik Naumann, Auction 52, lot 237

3 a-b. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 273, lot 103

4. Roma Numismatics Ltd., Auction XVIII, lot 324

5. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 329, lot 244

6. Helios Numismatik, Auction 7, lot 475

7. Classical Numismatic Group, Auction 78 (2008), lot 1173

8. <https://www.corpus-nummorum.eu/coins?id=29396>

Planşa I. Monede romane provinciale emise la Tomis: nr. 1-6 emisiuni pseudo-autonome, nr. 7 Nero, nr. 8 Titus, nr. 9-14 Domitian.

1a

2a

3a

2b

4

5

1b

3b

6

7

8

Planșa II. Monede romane provinciale emise la Tomis (mărite): nr. 1-3, 5 emisiuni pseudo-autonome, nr. 4 Domitian, nr. 6 Agrippina Junior, nr. 7-8 Nero.